

Гушење цивилног друштва у Србији – крај аутономије универзитета

ЗАГОРКА ГОЛУБОВИЋ

Филозофски факултет
Београд

У овом друштву, које све више добија карактеристике тоталитарног поретка и тиме надилази степен репресије какав је постојао у бившој ауторитарној Југославији, једине институције које су имале релативну аутономију биле су црква и универзитет, као и један број невладиних организација. Од када је ступио на снагу нови Закон о универзитету, а скоро истовремено је почела и инвазија на независне медије, дошли смо у ситуацију у којој се налазила Пољска седамдесетих-осамдесетих година: тада је црква била једина институција независна од државе и у оквиру ње су се развијале форме цивилног друштва. Хоће ли се то и код нас догодити с обзиром да се враћамо на најгрубље форме совјетског типа тоталитаризма, када држава постаје "власник" целокупног друштва и као овлашћени "послодавац" одлучује о свим питањима egzистенције друштвених и културних институција и појединаца?

Истовремено напад на Универзитет и на независне медије, као последње оазе цивилног друштва, потврђује тезу о тоталитарним претензијама државе у Србији, будући да је суштина тоталитарног режима у томе да оствари свеобухватну контролу државе над свим јединицама и институцијама друштва. Таква држава гуши сваки простор за деловање цивилног друштва јер сматра непожељном ону активност која је независна од утицаја државе и над којом не може да успостави контролу. Да се може говорити о деградацији са ауторитарног на тоталитарни поредак у садашњој Србији потврђује се евиденцијом да су све полуге власти у рукама владајуће партијске коалиције будући да су њени представници запосели сва руководећа места у државним предузећима и установама, укључујући сада и Универзитет, где влада поставља ректоре и декане а ови професоре и сараднике. Да би се одржала таква структура власти заустављен је процес приватизације, шта више, на делу је реетатизација јавног сектора, који се директно ставља у функцију владајућег режима.

Зато је чиста хипокризија говор владајуће политичке елите о демократији, будући да демократија претпоставља постојање сфере приватног и јавног деловања у који се не може мешати држава. У демократским друштвима тај се простор проширује и стварају се услови за разноврсне спонтане, недириговане активности у којима појединци задовољавају своја грађанска права и упражњавају слободу. Када држава представља замену за целину друштва, не може бити ни говора о демократији, прво зато што држава која има монопол моћи није "правна држава" будући да се владавина закона очитује у првом реду у ограничавању власти (а не њеној концентрацији) и друго, што се на тај начин укида право грађана да се слободно организују и да практикују слободне активности које нису под надзором државе. Постојање цивилног друштва управо подразумева да друштво има независну egzистенцију од државе и да се плуралитет форми удруживања и активности не може ни

свести ни извести из државних облика организације, јер је друштво знатно шири појам, а држава је само један од институционалних облика организације друштва. У Србији данас не само да држава претендује да обухвати цело друштво, већ се и сама државна регулатива супсумира под појам личне власти и постаје потпуно арбитарни извор октроисаног законодавства. У таквим условима релативна слобода говора остаје празно слово, јер су потпуно укинуте све институционалне могућности за отелотворење нових идеја помоћу којих би се остваривале неопходне друштвене промене. Из тих разлога цивилно друштво је још увек више фикција него реални простор, мада су протести 1996/97 показали да буђење грађанске свести може у одређеним драматичним околностима прећи из латентне фазе у актуелну и да постоји извештан потенцијал за демократско деловање, који није довољно искоришћен.

Може се рећи да је развијеност цивилног друштва мерило степена развоја демократије. Покушај његовог потпуног гушења је потврда супротне, тоталитарне тенденције, која доводи до све већег затварања друштва у Србији и ограничава могућности плодне унутарпартијске диференцијације, која је у Црној Гори отворила пут за демократске реформе.

Доказ експанзије тоталитаризма је и напад на један од кључних пунктова цивилног друштва – на универзитет – као средиште научне мисли и стваралаштва и као школе слободног мишљења и коришћења позитивног историјског искуства нових генерација.

Ретки су режими данас у савременом свету, укључујући и бивше социјалистичке земље у Европи, који се усуђују да изврше бруталну репресију на универзитет и да потпуно укину његову аутономију. Аутономија универзитета је суштински принцип који је установљен конвенцијама UNESCO-а, као неотуђиво право интелектуалне заједнице на слободу научног рада и слободан мисаони развој научног подмлатка, без уплитања идеологије и политике у функцији владајућег поретка; на исти начин *Magna carta* 1215. у Болоњи дефинише статус универзитета, академских слобода и сарадника. Потписник тих конвенција је и бивша Југославија. А индиректно их је признала и СР Југославија која инсистира на континуитету.

У историји постојања југословенске државе овакав преседан, какав представља нови Закон о универзитету, направљен је само једном, за време немачке окупације. Већ 1905. године, када је Велика школа постала Универзитет, проглашава се аутономија универзитета као суштински принцип његовог деловања, која је поштована у свим режимима и прве и друге Југославије, са изузетком периода окупације, када је министар просвете постављао управу Универзитета и факултета и када су професори морали да потписују изјаве лојалности режиму као услов опстанка на Универзитету. Нови Закон о универзитету, који је најрестриктивнији закон у 160 година историје универзитета у Србији, је, изгледа, инспирисан тим окупацијским моделом, јер одређује:

1. да влада поставља ректоре и декане, а декани одлучују о томе ко ће бити постављен на место професора и сарадника, и
2. да сви професори и сарадници морају да потпишу уговор о радном односу, без обзира што су били легално изабрани на својим наставно-научним већима на основу научних квалификација; Закон не каже на основу којих

квалификација ће бити потписивани ови уговори, али будући да ће о исходу уговора одлучивати декани постављени од стране власти, а не стручна и професионална тела, лако је закључити да се и овде ради о некој врсти изјаве лојалности, односно о "морално-политичкој подобности".

По речима Весне Ракић-Водинелић "...овај закон у целости укида аутономију у погледу управљања, преносећи сва управљачка овлашћења на владу која има статус власника универзитета и факултета као правних лица и власника свих људи који тамо раде. Правна лица (универзитети и факултети) и физичка лица (наставници, сарадници и остали запослени) су не само *објекти државне власности* већ и објект државног власништва (својине)" ("Наша Борба" 17. 06. 1998, стр. 5). Дакле и институција – универзитет – и људи који у њему раде претворени су у објект државног власништва, лишени своје грађанске суштине, што је остварено само у најчистијем облику тоталитаризма. Постављајући ректоре, декане, управне и надзорне одборе и распоређујући кадрове партијске коалиције на та места, влада ће имати директне ingerенције да управља токовима и садржајима високог образовања и да на тај начин врши грубу индоктринацију подмлатка, подређујући науку својим партијским циљевима.

Није тешко предвидети какав ће пад у професионалном смислу то значити за Универзитет, када преовладају политички критеријуми за избор наставног особља. Када научне квалификације и професионални критеријуми уступе место политичкој подобности на Универзитету ће наћи место сви они партијски лојални појединци, који до сада нису могли да се пробију због препрека које су представљале стручне комисије наставно-научних већа. На примеру који су нам пружиле дебате о новом закону на електронским медијима неколико дана пре усвајања предлога закона у Скупштини Србије јасно се видело какав је ниво оних који су међу професорима миљеници режима и који су бранили нацрт закона – то су, заправо били они професори којима према научним критеријумима и није било место на Универзитету и који су захваљујући партијским везама успели да пробију стручне баријере.

Тешко се можемо отети сумњи да ће управо такав кадар преплавити Универзитет након потписивања предвиђених уговора, а да ће најбољи професори и сарадници, који су активно учествовали у Студентском протесту 1996/97 и данас, схвативши да морају бранити аутономију универзитета и бити уз своје студенте, добити отказ – јер како рече министар за просвету у влади Србије: када професори и сарадници постану чиновници државе (на шта их своди овај закон), они могу бити и отпуштени.

А будући да овај закон представља одмазду за учешће у досадашњим протестима на Универзитету, лако је предвидети који ће декани и који професори бити отпуштени (уколико већ нису сами дали отказе). Али је оправдано питање ко ће од професора и сарадника бити спреман да ради под партијски профилисаним управама Универзитета и факултета (ако у управи факултета, на пример, седи један Војислав Шешел). У тим околностима, дакле, останак на Универзитету није више само егзистенцијално питање него и питање морала и личног достојанства.

Трагедија коју представља нови Закон о универзитету није само у томе што ће многи врсни научници и васпитачи остати без посла, или бити принуђени да ван Универзитета решавају проблем своје егзистенције, него и

у томе што све универзитетске посленике своди на пукe *йоданике* одузимајући им статус слободних грађана. Постајући државни чиновници у служби владајућег режима, професори и сарадници Универзитета имаће веома ограничену слободу у погледу програма и извођења наставе, што ће се сигурно највише очитовати на факултетима друштвених наука. Али су тиме и студенти деградирани, јер ће бити просто објект индоктринације, те ће и њихова слобода избора оријентације и начина студирања бити веома ограничена.

Никада универзитет није био тако понижен и сада се остварују речи Слободана Милошевић да је универзитет исто што и сељачка радна задруга, јер држава сматра да је и универзитет њено власништво, те да и на универзитету може да поставља и разрешава декане као и директоре сваког другог државног предузећа. А будући да су у предузећима директорима дата најшира овлашћења у погледу пријема и отпуштања радника, тај модел је пренет и на универзитет и декани ће се понашати директорски, са претпоставком да ће отпуштати оне сараднике који неће бити по вољи влади (на тај начин је легализован случај професора Слободана Петковића, којег је декан Шумарског факултета отпустио због "прекршаја радне дисциплине", изван разматрања тог питања у Наставно-научном већу које је професора Петковића изабрало за редовног професора као врсног стручњака).

Против таквог понижавања побунили су се и студенти и професори Универзитета, с правом прокламујући: *не дамо универзитет*, јер је он више наш него оних који су донели овај закон. Иако овај протест није био тако масован и дуготрајан као онај 1996/97 (и из разлога што је Закон донет у најнезгодније време – на крају школске године и у време испитних рокова), универзитети у Србији су се јасно огласили против овог закона, доказујући да је традиција слободног универзитета још жива и да се аутономија мора бранити. Нажалост, један број професора је био испод нивоа својих студената у јавном отпору овим тоталитарним настојањима, допуштајући да код њих превлада страх над људским достојанством и моралном обавезом професора да се боре за слободу научне мисли и изражавања. Али је слаб одзив у овом протесту настао и због "мудре" политике владајуће елите, која је истовремено отворила три крупна проблема: проблем Косова, медија и универзитета и на тај начин спречила уједињавање демократских снага око било којег од ових питања. Претња експлозијом косовског питања паралисала је грађане да се ангажују у протесту због укидања аутономије универзитета, јер се то питање учинило скоро неважним пред могућношћу новог рата, сада на територији Србије. Али треба уочити и другу појаву: што се ствари у друштву погоршавају и што се више стеже обруч насиља, људи постају све апатичнији, све мање верују у могућност позитивне друштвене промене, те се повлаче у себе и одустају од сваког ангажовања. Томе треба додати и све веће осиромашење друштва, када су људи окупирани борбом за опстанак и принуђени су да се хватају у коштац првенствено са тим елементарним материјалним проблемима, те су сва друга питања потиснута у други план, за нека боља времена.

Али ће са гашењем универзитета као слободне интелектуалне заједнице знатно ослабити значајан домен цивилног друштва. Фрагментацијом јединственог универзитета, што је интенција овог закона, и издвајањем института

из универзитетске заједнице, Универзитет ће у много мањој мери моћи да буде средиште критичке анализе друштва. А "нове снаге" којима ће бити попуњен Универзитет, извршиће такозвану деполитизацију Универзитета у том смислу да ће протерати сваку слободну и критичку мисао и афирмисати апологетску одбрану режима.

Враћамо се у период када је држава у потпуности замењивала друштво, не остављајући ни мало слободног простора за спонтано и аутономно изражавање и деловање. Стога се данас, мање него пре неколико година, тешко може говорити чак и о минималним условима за развој цивилног друштва, будући да се етатистичка структура власти довршила. Претворивши све установе у монополски сервис државе, постојећи режим у Србији значајно је сузио деловање цивилног друштва, које се сада практично своди на активности неповезаних невладиних организација.

Зато је данас важно размишљати како у овим условима проширивати оазе које још није прогутала држава. Чини се да нам је још једино остало да се вратимо на методе источно-европских земаља из седамдесетих година стварајући "паралелно друштво" и "паралелну културу". Међутим, данас није неопходно понављати тај модел, јер формално постоје демократске институције, као и развијенији приватни извори, које треба активирати. Треба ићи и на стварање приватних универзитета, који ће пробијати обруч државног монопола у области високог образовања и развоја научне мисли; али то важи и за остале нивое образовања, с обзиром на чињеницу да је држава монополисала све образовне институције. На тај начин "паралелна култура" не би била ванинституционална, будући да приватни сектор постаје део институционалне структуре.

Управо у овом времену нас као интелектуалну заједницу не сме захватити апатија и резигнација. Морамо активирати све своје снаге и инвенцију да пронађемо форме које ће омогућити да делујемо као слободни грађани. У овом за друштво критичном тренутку одустајање од борбе за демократску трансформацију друштва значи не само апстиненцију него и индиректно продужавање егзистенције режима, који се и одржава овако дуго захваљујући некоординисаним акцијама демократских снага које би могле да произведу друштвене промене. Треба ствари погледати и из другог угла: иако се чини, према ономе што је речено, да је нова "партијска држава" постигла апсолутну власт, друга страна медаље показује да она доживљава агонију и да се управо због тога тако грчевито хвата за све пунктове живота, да би демонстрирала своју моћ путем отвореног насиља; а, како изрека каже, "на бајонетима се не може дуго седети", па се ни власт заснована на пуком насиљу неће моћи дуго одржавати (томе у прилог иду подаци из социолошких истраживања, који показују да је све веће незадовољство институцијама владајућег режима и да опада популарност владајуће "леве коалиције"). На нама је интелектуалцима, поготово ангажованим у друштвеним наукама, да покушамо да то незадовољство артикулишемо, како би оно могло бити искоришћено у организацији нових друштвених покрета оријентисаних на демократски преображај друштва.

Summary

The author makes the analyzes of the social situation in society of Serbia in which civil society is suffocated thanks to the renewed tendency towards the establishment of the totalitarian regime that tends to subdue all social institutions to the state monopoly of power.

The new Law of university is taken as a recent example of such a trend, which completely abolishes its autonomy that has been established since 1905, when the High School in Belgrade became University. The author compares this new law with one passed during German occupation. While in the long (160 years) history of Serbian University it has preserved its autonomy, this is now abolished, because: 1. The government appoints the rectors and deans, as well as the university Boards, 2. The deans decide – and not the scientifically qualified commissions and bodies – about the appointment of the professorial staff, and 3. All the professors are obliged to sign a new contract with the dean, regardless of the fact that they have already been legally elected on the basis of their scientific qualifications. This contract resembles to the expression of loyalty, which revitalizes an old principle of »political fitness« as a criterion for professorship.

The author expresses opinion that it is necessary to show the resistance to this Law without obeying in resignation, because this is a critical moment of the regime and it is necessary to articulate the growing dissatisfaction and the need for social change.

Кључне речи: цивилно друштво, аутономија универзитета, грађанин vs. поданик, нови демократски покрет.